

Нуждзіна Т. С. (Мазыр, Беларусь)

ПОСТАЦЬ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА Ў СВЯТЛЕ ЛІТАРАТУРНА-ЖЫЦЦЁВЫХ РЭАЛІЙ І ДАКУМЕНТАЛЬНА-МЕМУАРНЫХ ХАРАКТАРЫСТЫК

У творчай біяграфіі кожнага, хто быў у літаратурным жыцці свайго часу, сваёй эпохі не толькі носьбітам вялікага прыроднага таленту, але і сумленнем нацыі, заўсёды ёсць такія моманты быцця, якія адкрываюцца, спасцігаюцца ў новым часе асабліва выяўна. Нават знакава.

Так, канец 50-х – 60-я гады ў пісьменніцкім лёсе У.Караткевіча былі незвычайна плённымі ў плане выяўлення яго мастакоўскай сутнасці. За адно творчае дзесяцігоддзе ён зрабіў неверагоднае – выдаў тры зборнікі паэзіі, зборнік апавяданняў, раман “Каласы пад сярпом тваім”, а на старонках перыядычнага друку пабачылі свет аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”, “Чазенія” і раман “Леаніды не вернуцца да зямлі” (пазнейшая назва “Нельга забыць”). Гэта, так бы мовіць, інфармацыйна-часавая храналогія творчай актыўнасці пісьменніка. Аднак ёсць і другі бок жыцця гэтай ва ўсім такой неардынарнай асобы – яго непасрэдня стасункі з творчым працэсам, грамадствам, літаратурным асяроддзем, людзьмі, якія так альбо іначай уваходзілі ў яго чалавечы і пісьменніцкі лёс.

Многа цікавага пра асобу творцы расказа, напрыклад, раман У. Караткевіча “Нельга забыць”, названы Я. Брылём шматпакутнай кнігай. Абумоўлена гэта, па-першае, той няпростай марафонскай дыстанцыяй у дваццаць гадоў, якую адолелі пісьменнік і яго твор ад часопіснай публікацыі да асобнага выдання. Па-другое, згаданы твор У. Караткевіча ўнікальны не толькі асаблівасцямі мастацкага ўзнаўлення рэчаіснасці ў прасторава-часавых параметрах – канец 50-х – пачатак 60-х гадоў мінулага стагоддзя – , але і сучасным гучаннем акрэсленых раманістам задач.

Пачнём з таго, што замена ранейшай назвы твора на кароткае, але больш ёмістае і непарушнае – “Нельга забыць”, мае свой сэнс, сваё значэнне. Чытач адразу настроены на больш шырокую трактоўку мастацкай змястоўнасці ідэй твора і характару адносінаў галоўнага персанажа з рэальнасцю, у якую выпаў лёс яму жыць і тварыць, з гістарычным мінулым продкаў, Бацькаўшчыны, нацыі і нават чалавецтва. Глобальнасць абагульнення відавочная. Стаць сапраўднай асобай, значнай, актыўнай, сумленна праўдзівай, душэўна шчодрой, здольнай шырока мысліць і глыбока перажываць, на думку пісьменніка і яго героя, можна толькі тады, калі ў адносінах да часу, гісторыі і творчасці дамінаваць будзе прынцып самасцвярджэння праз вялікую навуку пазнання сутнасці і значнасці ўсяго вяршыннага і максімальна праўдзівага. Пасля гэтага, – даводзіцца развіццём сюжэта, – творца не мае ніякага права на рацыянальны эгаізм і забыццё ўсяго, што ёсць, што становіцца, што будзе гісторыяй. Гісторыяй нацыі, чалавецтва ці аднаго чалавека, калі той чалавек сам можа стаць планетай. Вялікай, загадкавай, прыцягальнай. Планетай, якая актывізуе іншых, прымушае думаць, здзяйсняцца.

Так, Я. Брылю давалося цэлы год адыходзіць ад той вялікай страты, калі абарвалася жыццё У. Караткевіча. Працуючы над эсэ пра свайго ўнікальна-таленавітага сябра, пісьменнік зноў перачытаў раман “Нельга забыць”. З вышыні ўласнага творчага вопыту і жыццёвага досведу са здзіўленнем заўважыць: “...Дзіву даешся, чаго, за што, навошта чапляліся да кнігі адкрытыя ды закрытыя выдавецкія рэцэнзенты, куды глядзела выдавецтва, чаму не больш настойліва змагалася за правы таленту пісьменніцкая грамадскасць?” [1, с. 131].

А чапляцца ўсё ж было за што. Калі ў рамане “Каласы пад сярпом тваім” выдатна распрацавана мастацкая канцэпцыя выхавання нацыянальнага палітыка, лідэра, то раман “Нельга забыць” – гэта цэласны погляд на працэс фарміравання творчай душы, на асаблівасці актыўнага самавыяўлення таленту праз нацыянальна ўсвядомленае служэнне Бацькаўшчыне мастацкім словам, лічы, з першых крокаў у вялікую літаратуру. Такім чынам, ужо на пачатку 60-х гадоў мінулага стагоддзя ў беларускай літаратурна-мастацкай прасторы заявіў пра сябе аўтар, у творах якога герой, генетычна і духоўна блізкі пісьменніку, бараніў права чалавека мець і сцвярджаць уласны погляд на жыццё, пошук ісціны, права на творчы эксперымент і гістарычную праўду. Каб пераканацца ў гэтым, варта нагадаць, як мэтанакіравана вядзе пісьменнік беларускага паэта Андрэя Грынкевіча да спасціжэння прыроды мастацтва, да катарсіснага захаплення гістарычнымі помнікамі на Нерлі, у Архангельскім, Багалюбаве або фрэскамі Рублёва, карцінамі Брэйгеля, Рэмбранта. Дасведчанасць, глыбіня мыслення, спалучэнне эмацыянальна-псіхалагічнага пачатку з дынамікай быцця персанажа ў прасторы і часе – усё было новым, нязвыклым для духоўна-культурнага, грамадска-палітычнага, ідэалагічнага жыцця краіны той эпохі. Па сутнасці, раман “Нельга забыць” разбіваў ідэалагічныя ўстаноўкі і літаратурныя штампы, а таму і выклікаў такое агрэсіўнае станаўленне да аўтара і літаратурнага персанажа з боку палітычнай сістэмы і афіцыйнай крытыкі.

Абараняць жа пісьменніка, гуманістычныя тэорыі Андрэя Грынкевіча, яго мару аб’ездзіць “ую Беларусь, адшукваць тое, што забыта, вывучаць, біць у набат, калі штосьці занябдалі або бураць” [2, с. 323], удавалася нямногім. Імкненне У. Караткевіча і яго героя-літаратара напісаць “сумленную гісторыю”, якая “не будзе забываць ні добрага, ні дрэннага” [2, с. 323], не ўкладвалася ў сістэму звыклых стэрэатыпных уяўленняў палітычна ангажаваных чыноўнікаў ад літаратуры.

Апынуўшыся ў Маскве, і Караткевіч, і яго літаратурны двойнік Андрэй Грынкевіч трапілі ў самы цэнтр барацьбы ідэй, сутыкнення светапоглядных пазіцый. Менавіта тут, у Маскве, пад уплывам агульнай атмасферы, лекцый Ніны Міхайлаўны Молевай (прататып Ірыны Горавай), праз далучэнне да сусветнай культуры, праз адчуванне жыццёвай драмы геніяльных творцаў як сваёй асабістай і сфарміруецца канчаткова літаратурнае крэда Андрэя Грынкевіча. Дзякуючы Горавай, ён зразумеў галоўнае: талент патрабуе ахвярнасці. Каб сцвердзіцца, трэба быць вышэй хвалы і славы, матэрыяльных выгод: “І зусім ужо не варта ўвагі – друкуюць цябе альбо не. Трэба толькі выказаць, выяўляць сябе, – раіць выкладчыца. – І нават пакуты і радасці людзей перажыць праз сябе, каб быў Я, выяўлены” [2, с. 148].

Герой рамана “Нельга забыць” выяўляе сябе і ў жыцці, і ў творчасці. Выяўляе і сцвярджае. Напрыклад, тады, калі заганяе сябе ў жорсткія рамкі творчай рэалізацыі сваіх ідэй і канцэпцый. Працаваў па 17 гадзін у суткі, працаваў апантана, засяроджана, з дня ў дзень. Працаваў, упарта сцвярджаючы новае бачанне рэальнасці і гістарычнага мінулага, выпрацоўваючы пры гэтым сваю вобразна-эстэтычную сістэму ўвасаблення жыццёвых рэалій, аблічча эпохі і чалавечых лёсаў: “Звычайна першыя радкі даюцца цяжка, быццам цябе ўвесь дзень напярэдадні білі па галаве валікамі ад канапы... прымусіць сябе. Сілком... І вось ужо цябе ўладна ўзяло ў рукі нейкае адчайнадушнае захапленне працай, калі шкада працягнуць руку за папяросай, калі ўспрымаеш як катастрофу тое, што ў ручцы скончылася чарніла. Хістайся, снягір, за акном – ты не той, якога мы бачылі, і мне няма да цябе справы... Ляці лепей да тых беларускіх паэтаў, якія параўноўваюць цябе з яблыкам. Работы хопіць, бо гэтым свежым параўнаннем дорыць няшчаснага чытача кожны другі...” [2, с. 220].

Усё сышлося ў прыведзеным прыкладзе: і акрыленасць высокім пачуццём, і права стаць годным яе кахання, і права новых адкрыццяў. Дарэчы, пра напружаную работу над

сваім творчым “я” ў 50–60-я гады часта ішла размова на старонках лістоў У. Караткевіча, адрасаваных Я. Брылю. Многія факты тагачаснага жыцця слухача літаратурных курсаў, якія згадваюцца ім на старонках эпісталарыя, становяцца часткай творчай біяграфіі Андрэя Грынкевіча. Выяўляецца “я” персанажа і тады, калі публічна выказаў пратэст супраць цынічнай спробы прафесара Пружынкіна апраўдаць сталінізм, і тады, калі тлумачыць сваю пазіцыю вучонаму савету інстытута адносна бачання той эпохі: “...я разумею: самым страшным была не жорсткасць і падазронасць аднаго, а душы, знявечаныя падазронасцю і нявер’ем у свайго суседа. І вось гэта дараваць нельга” [2, с. 247]. Сказанае паэтам Грынкевічам – сведчанне таго, як ацэньваў мінулую эпоху пісьменнік У. Караткевіч. У сувязі з гэтым варта прыгадаць словы былой выкладчыцы Вышэйшых літаратурных курсаў Н. М. Молевой з яе інтэрв’ю газеце “Комсомольская правда”: “У вашего земляка было невероятно восторженное отношение к Сталину. Представьте себе, он рассказывал, как на товарных вагонах добирался до Москвы, чтобы проститься с вождём. А рядом с ним на лекциях сидит человек, которого забрали 6-летним в концлагерь вместе со всей семьёй. Время прошло, и Короткевич пересмотрел свои позиции” [3, с. 13]. Ёсць у гэтым выказванні, як нам падаецца, яўная тэндэнцыйнасць і пэўная недакладнасць у акцэнтацыі сітуацыйных момантаў. Былі, магчыма, і нейкія іншыя матывы, што прывялі да такой, мякка кажучы, далёкай ад ісціны высновы.

Паспрабуем, апелюючы да канкрэтных фактаў і дакументаў расставіць усё па сваіх месцах. На момант вучобы ў Маскве (1958–1960) на Вышэйшых літаратурных курсах беларускі пісьменнік абсалютна вызначыўся са сваімі жыццёвымі прынцыпамі і светапогляднымі арыенцірамі. Ёсць на гэты конт выказванне не літаратурнага персанажа, а зусім канкрэтнай асобы – настаўніка Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча, які ў лісце да Юрыя Гальперына ад 20-га верасня 1956 года (як бачна, задоўга да Масквы) зусім адназначна і доказна выяўляе абсалютнае непрыняцце сталінізма: “Насчёт оценки Сталина ты не прав. Я его всегда не любил, а железная логика, если она сочетается с негодяйской душонкой – тем худшая черта. Тысячи замученных, тысячи убитых, переселённые народы, уничтоженные культуры целых наций.... Талантливый мерзавец хуже бесталанного и такому следовало бы ещё в возрасте 20 лет как бешеной собаке рубить хвост по самую голову” [4, с. 172]. Што ж, тут ужо, як кажуць, без каментарыяў.

Відаць, не ўсё так адназначна і з паездкай У. Караткевіча на пахаванне “бацькі ўсіх народаў”. Глыбока і сутнасна зразумела (таксама праз часавую адлегласць) і ацаніла ўчынак свайго аднакурсніка М. Я. Сняжко, у якой з У. Караткевічам былі шчырыя, сяброўскія адносіны. На яе думку, толькі захапленне гісторыяй прымусіла выправіцца тады ў Маскву, паколькі гісторыя для Караткевіча – гэта “жыццё, у якім некалі людзі таксама думалі, кахалі, змагаліся, верылі ў пэўныя ідэалы. Але час мінуў, і рукамі да гэтага цяпер не дакранешся – трэба вывучыць, аналізаваць. Разам з тым варта помніць, што і тваё асабістае жыццё з цягам часу ператворыцца ў гісторыю. Валодзя адчуваў сябе сведкам і дзеючай асобай гісторыі адначасова. <...> Ён па-свойму ўспрыняў смерць Сталіна <...>. І, калі на яго вяку даецца гісторыя, ён павінен бачыць, чуць, сам удзельнічаць. Пасля той паездкі ў Маскву яго выклікалі ў парткам. На шчасце, усё закончылася добра, а маглі выключыць з універсітэта... Тады на курсе ўсе дзівіліся: «Чаго цябе туды панесла? Сядзеў бы спакойна на сваім месцы». А ў ім усё бурліла. У ім ужываліся гістарычная інтуіцыя і навуковая скрупулёзнасць” [5, с. 378].

Сказанае непасрэдным чынам пераклікаецца з тымі ўражаннямі, якімі ў лісце ад 8-га чэрвеня 1958 года дзеліцца У. Караткевіч з Ю. Гальперыным пасля знаёмства з раманам Г. Нікалаевай “Битва в пути”: “Этакая претензия на смелость <...>. Кстати, похороны Сталина я мог бы описать лучше. Николаева, наверно, не делала ста попыток

прорваться на Красную площадь, как я, она не видела драки с милицией и войсками в Старых Никольских рядах, из неё не жали кишок возле памятника Ивану Фёдорову, и эпизод с опрокинутыми машинами не на её глазах произошёл. Если я когда-нибудь возьмусь за роман о нашем поколении, я дам по этой сцене. И не в начале романа, а в конце” [4, с. 181].

Як бачна, і пісьменнік, і герой рамана “Нельга забыць” к таму часу, як трапілі ў літаратурна-творчую, культурна-мастацкую прастору Масквы, абсалютна вызначыліся з палітычнымі ідэаламі і ацэнкамі. Гэта – па-першае. А па-другое, прыведзеныя факты выдатна дапаўняюць сказанае А. Лойкам у яго апошнім эсэ пра тое, што Караткевіча “не было б як пісьменніка, каб не валадарніцтва ягонага характару, каб не моц, сіла, магутнасць яго характару” [6, с. 16]. Безумоўна, характар, прыродны талент і творчая апантанасць, адкрытасць і шчодрасць душы якраз і абумовілі харызматычнасць вобраза Караткевіча ў жыцці і літаратуры, у прасторы і часе.

Літаратура

1. Брыль, Я. Наш Караткевіч / Я. Брыль // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск: Маст. літ., 2005. – С. 128-138.
2. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1988. – Т. 3.: Раман, аповесці. – 543 с.
3. Антипович, О. Тайная любовь Владимира Короткевича / О. Антипович // Комсомольская правда. – 2009. – 30 июня-5 августа. – С. 12-13.
4. Письма Владимира Короткевича: публикация и примечания Ю. К. Гальперина // Нёман. – 1991. – №7. – Ф. 165-185.
5. Сняжко, М., Няўважны, Ф. “Подых юні ўходзячай маёй...” // М. Сняжко, Ф. Няўважны // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск: Маст. літ., 2005. – С. 368-419.
6. Лойка, А. Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі / А. Лойка // Польша. – 2009. – № 1. – С.5 – 43.